

Senft, Lukáš

Henoch - prorok řádu: interpretace Knihy strážců z 1. knihy Henochovy

Sacra. 2016, vol. 14, iss. 1, pp. 28-40

ISSN 1214-5351 (print); ISSN 2336-4483 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222/digilib/137229>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Henoch – prorok řádu: Interpretace Knihy strážců z 1. knihy Henochovy

Enoch – the Prophet of Order: The Interpretation of the Book of Watchers from the First Book of Enoch

Lukáš Senft, FF UK, Ústav filosofie a religionistiky
e-mail: lukassenft@seznam.cz

Abstract

The aim of this paper is to present an interpretation of the Book of the Watchers from the first Book of Enoch. I will use the methods of Lacanian psychoanalytical structuralism supplemented by structural anthropology. I will try to prove an inner logic of the myth and will therefore analyse the narrative techniques which aim to express the central theme – the function of God's Order. The identification of structures and narrative techniques make it possible to explain the relation between the myth's main motives: 1. the violation of the Law of God, 2. the Law of God itself 3. and the apocalypse. Their interconnection lies in the specific structuration of the subject, Enoch the scribe.

Keywords

Judaism, Enoch, Jacques Lacan, structuralism, psychoanalysis

Klíčová slova

Judaismus, Henoch, Jacques Lacan, strukturalismus, psychoanalýza

1 Úvod

Korpus textů 1. knihy Henochovy patří mezi nejstarší pseudepigrafické texty judaismu z období Druhého chrámu (VanderKam, 1999: 277). Obsahuje nejen motivy, které jsou cenné pro naše porozumění vývoje náboženských principů judaismu tehdejší doby, ale jedná se také o jeden z prvních textů, který tematizuje eschatologické představy (VanderKam, 1999: 277). Kniha sestává z pěti částí, přičemž časové rozpětí jejich vzniku je široké: nejstarší pochází ze 3. století př. n. l., zatímco nejmladší přibližně z 1. století př. n. l. Texty byly původně zapsány nejspíše v aramejštině (Fahlbusch, Lochman & Mbiti, 2005: 411). Nejrozsáhlejší dochovaná verze je překlad do jazyka ge'ez (Townsend & Vidas, 2011: 26), pro niž se vžil označení „etiopský Henoch“. Existují rovněž fragmenty v řečtině a latině. Mezi svitky od Mrtvého moře byly roku 1952 nalezeny fragmenty aramejské, díky čemuž se značně rozšířily možnosti bádání. Díky skutečnosti, že zde bylo nalezeno jedenáct rukopisných fragmentů, se nyní dá usuzovat, že knihy nepatřily mezi okrajové texty (Knibb, 2009: 23). Nejednalo se tedy o materiály uzavřené

skupiny, ale o důležité spisy tehdejší doby. Kniha Henoch ovlivnila křesťanský mesianismus (Knibb, 2009: 23), s jejími texty pracovali i církevní otcové (Krauss, 1892: 137) a Henochovo vidění Božího trůnu mělo vliv na proud židovské mystiky ma'ase merkava (Scholem, 1995: 43). Vědecké bádání se zaměřuje nejen na zmíněné okruhy, ale také například na souvislost vědeckého uvažování tehdejší doby s tajemstvími přírody, která andělé odkryli Henochovi (Ben-Dov & Sanders, 2014: 25), na apokalyptické motivy (Levine & Allison, 2006: 87) nebo na politický význam textů během konfliktu různých směrů judaismu (Boccaccini, 2001: 165). Knihy ovšem poutají také pozornost populárních knih a esejů, které se nechávají uhranout nadpřirozenými bytostmi a esoterickými aspekty.

2 Příběh a základní struktura

Kniha strážců popisuje rozhodnutí andělů-strážců sestoupit z nebe a plodit potomstvo s dcerami lidí. Poté, co tak učiní, naučí muže i ženy nejrůznější řemesla a kulturní dovednosti. Ženy jim ovšem porodí zlé obry, kteří začnou pojídat zvěř, lidi i sebe navzájem. Znalosti řemesel se zvrhnou ve válečné běsnění. Bůh poručí strážce potrestat a jejich potomstvo vyhubit. Strážci proto požádají písaře Henocha, aby za ně sepsal pokornou prosbu pro Hospodina, jehož zákony porušili. Henoch svolí. Poté je vyzdvižen do nebe, kde spatří Boha na trůnu. Bůh mu předá poselství, v němž strážcům zvěstuje přísný trest. Boží andělé následně vezmou Henocha na prohlídku vesmíru, jehož tajemství mu během ní vyjeví. Henoch navštíví pozemskou sféru i sféru nadpozemskou, nebesa i šeol. Vidí, že veškeré stvoření má svůj řád, přesně stanovené místo a funkci. Z Henocha se stává prorok Božího zákona. Díky tomuto přehledu můžeme nyní určit základní strukturu celého mýtu. Role postav a jejich inverze odpovídají jedné z mytických variací, které popsal Lévi-Strauss ve své *Strukturální antropologii* (1963: 228). Michael P. Carrol shrnuje toto pravidlo:

Transformační pravidlo 1. Začínáme se s dvěma rolemi, X a Y, které spolu určitým způsobem souvisí. Pravidlo (a) neguje výsledek spojený s oběma rolemi, načež (b) přemísťuje aktéra, který původně zastával jednu z rolí, řekněme X, do role Y a posouvá nového aktéra do role X.

Tento postup bude jasnější při konkrétním použití. Základní prvky příběhu KS jsou následující:

1. Strážci sestupují na zem – porušují Boží Zákon.
2. Bez Zákona nastává chaos.
3. Strážce čeká vyhlazení.
4. Henoch vystupuje k Bohu, protože strážci ustavili nefunkční Zákon světa.
5. Henochovi je předáno poselství o Božím Zákonu a rádu světa.
6. Henoch se stává prorokem spravedlivých.

Pokud nyní aplikujeme transformační pravidlo, můžeme určit dvě hlavní role: služebník (=X) a Zákon (=Y). První princip upozorňuje na negaci činnosti obou rolí. V prvním případě se jedná o chaos (č. 2), který je následně negován v obnovení Zákona a rádu světa (č. 5). Podobně také vyhlazení strážců během soudného dne (č. 3) se převrací v povýšení Henocha na proroka spravedlivých (č. 6). Druhý princip popisuje přesun aktéra-služebníka, tedy strážců, do role Zákona a následný vstup nového aktéra, Henocha, do role služebníka.

Jak můžeme vidět, ústředním prvkem Henochova mýtu je role Božího zákona. Ten udržuje řád světa a s jeho porušením přichází chaos. Pro přesné pochopení této funkce použijeme teorii judaismu, kterou vypracoval Jacques Lacan. Středobodem jeho výkladu je totiž právě systém příkazů a zákazů a entita, která takový systém udržuje jako koherentní a smysluplný celek.

2.1 Subjekt víry a Bůh jako primární signifikant

Jacques Lacan připodobňuje principy judaismu k procesům, které tvoří subjekt a jeho vnímání. To je pro náš text podstatné, neboť povaha věřícího subjektu pomáhá vysvětlit výrazné motivy mýtu. V čem tato podobnost spočívá? Do života dítěte v určitém období vstupuje otcovský zákaz. Nemusí přitom jít o konkrétní postavu biologického rodiče. Takovou funkci může zastat i jiný člověk nebo dokonce pouze příkazující poukaz na nepřítomného otce („Co by tomu řekl tatínek?“). Lacan tedy tuto funkci nazývá pouze jako „jméno otce“ (Fulka, 2008: 118). Právě díky tomuto autoritativnímu vpádu jedinec vstupuje do skutečnosti, která je určena společností s danými pravidly. Jedná se o symbolickou sféru, kterou Lacan nazývá Symboličnem. Ta je tvořena jazykem, který určuje význam celého světa – jedná se o jazykový diskurs, v němž subjekty žijí, o „sféru psychična, která je dána užitím jazyka“ (Pechar, 2013: 37). Lacan jej popisuje jako „pokladnici signifikantů“. Snaží se tak zdůraznit, že Symbolično obsahuje „všechny druhy a řetězce signifikantů (znaků v jejich označující funkci) od jazyka až po zákon“ (Hauser, 2012). Řetězce signifikantů označuje Lacan jako S_2 .

Zjednodušeně řečeno: Symbolično tvoří většinu toho, co jsme zvyklí nazývat realitou. Tento proces nachází Lacan právě v jádru judaismu. Do chodu dějin náhle a traumaticky zasáhl Bůh, zcela vnější, nově a radikálně transcendentní.¹ Na hoře Sinaj při předání desek zákona Hospodin v prvním přikázání představuje své jméno, YHVH, a s ním i prvotní zákaz. Jedná se o „primární signifikant S_1 “, který začíná určovat význam světa. Boží jméno, první výrok, tak není přikázáním s konkrétním obsahem, ale spíše čirý zákon bez (zatím) pozitivní nebo negativní náplně (Reinhard & Lupton, 2003: 76). Jednotlivé významy drží pohromadě právě on, dává jim jednotící smysl. „Je zde určitý Jeden“ (Reinhard & Lupton, 2003: 76), tedy strukturně důležitá jednota. Nefunguje ovšem jako první z řady čísel, ale jakožto externí element. Toto Jedno² přichází zvenci a zůstává symbolickému řádu i nadále cizí – jen tak může udržet jeho pluralitu a konzistenci.

Do dějin Izraelitů zkrátka vstupuje jméno otce, které Izrael uvádí do sféry Symbolična. Od této chvíle bude Boží perspektiva určovat významy židovského univerza – Hospodinův zásah vytvořil nový řetězec signifikantů. Toto vymezení základních elementů nám bude sloužit jako vodítko pro naši vlastní cestu textem. Budeme sledovat strukturu vymezenou podle transformačního pravidla a podrobněji analyzovat jednotlivé epizody za použití lacanovské terminologie.

¹ Společenský kontext nás definuje do té míry, že Lacan umísťuje nevědomí mimo jedince – funguje sice v jeho mysli, ovšem samotné centrum procesů se nachází v externích vazbách a vlivech. Nevědomí je tedy vnější, podobně jako Bůh judaismu ovlivňuje svět z transcendentní pozice. Více viz Leupin (2004: 114–116).

² K tomuto tématu viz Žižek (2009: 96).

3 Andělský puč – co pokazili strážci a proč musel přijít Henoch?

Nejprve se podívejme, čím přesně se strážci provinili a proč je Henochova role jejich opakem. Celá KS často čerpá z narativů i konkrétních formulací knihy Genesis. Text sice vznikl v době, kdy redakce hebrejské Bible ještě nebyla završena, nicméně bylo zvykem interpretovat autoritativní texty, mezi něž kniha Genesis zřejmě patřila (VanderKam, 1999: 277). Šestá kapitola KS o padlých andělech, kteří smilnili se ženami, plodili obry, a rozpoutali tak chaos, přímo parafrázuje a rozpracovává³ šestou kapitolu knihy Genesis. Šesté kapitoly obou textů spojují tyto prvky: andělé smilnili s pozemskými ženami, plodili s nimi potomstvo, což vedlo k šíření chaosu a zla. KS navíc přidává motiv předání kulturních znalostí. Autorovi KS na příběhu o padlých andělech a zkažené Zemi záleželo natolik, že se jej rozhodl znovu zpracovat, rozvést a doplnit příběhem o Henochovi.

Proč je ale plození dětí s ženami lidí porušením zákona? Vždyť nikde v textu se nepíše, že by šlo o cizí manželky. Akt strážců totiž neporušil manželské zvyklosti, ale pravidla čistoty. Andělé jsou tvorové nebes a svou věčnou a svatou podstatu promíchali s tělesnou sférou, se smrtelnými ženami. „Vy však netělesní svatí a věčný život žijící jste se s ženami poskvřnili, zplodili jste děti tělesnou krví a toužili po lidské krvi: Tak jste zplodili tělo a krev, jako je plodí ti, kdo jsou smrtelní a hynoucí“ (1Hen 15:4), shrnuje jejich provinění samotný Bůh. Stávají se abnormálními, ohavnými. Mary Douglas poznamenává k charakteru náboženské čistoty: „Obecně lze ale říci, že základní princip čistoty (zvířat) je ten, že musí zcela odpovídat své třídě. Nečistá jsou ta zvířata, která jsou nedokonalými členy své třídy, nebo ta, jejichž třída sama mate obecné uspořádání světa“ (Douglas, 2014: 96).

Výsledkem je proto hybrid-obr, který nespadá ani do jedné kategorie, je nezařaditelný, a tedy nečistý a nebezpečný. Tito obři pojídají všechny živé bytosti: nejprve lidi, pak zvířata, poté plazy a ryby (1Hen 7:4–5). Nakonec se obrátí proti sobě navzájem, a kromě svého vlastního masa pijí i svou krev. Ta samozřejmě patří mezi zakázané pokrmy, protože krev je nositelkou života (Lv 17:11). Živoucí síla darovaná při stvoření je ohrožena a řád se mění v chaos.

Jak bylo předznamenáno, strážci lidstvu přinesli také kulturní znalosti. V tom spočívá druhý aspekt jejich přečinu:

Učili je kouzlům a čárům a obeznámili je s řezáním kořenů a roubováním stromů (1Hen 7:1). A Azazel učil lidi dělat meče, nože a štíty a drátěné košile a obeznámil je s věcmi, jež k tomu patří i s jejich opracováním, s náramky a ozdobami, používáním antimonu a líčením obočí, s nejvýznamnějšími a nejvybranějšími drahokamy všech barevných odstínů a s proměnlivostí světa (1Hen 8:1). Amiziras učil všechny zaříkávače a řezače kořenů, Armaros učil, jak zbavovat kouzel, Berakeel vyučoval astrologu, Kokabiel učil znamením, Tamiel astrologii a Asdareel vykládal o dráze měsíce (1Hen 8:3).⁴

Strážci z nebes odnesli cenné znalosti a bez povolení Boha je vyhradili lidstvu.⁵ Narušili tak roli Boha jako jediného garanta statického řádu, zmíněnou pozici

³ Kniha strážců například specifikuje záměry andělů: „Pojďme si vybrat ženy mezi lidskými dětmi a plodme jim potomstvo“ (1Hen 6:2).

⁴ Používám Soušková překladu v Soušek (2013).

⁵ „... a prozradil tajemství všehomíra, jež se udála v nebi“ (1Hen 9:6).

primárního signifikantu S_1 – pouze on má právo určovat řád světa, jeho pravidla a význam, pouze on předává znalosti, které mohou svět formovat.⁶ Primární signifikant S_1 je tedy ohrožen, protože strážci se pokusili zaujmout jeho místo. Andělé si tuto pozici uzmulí, zároveň ale nezvládli zůstat externím arbitrem. Snesli se na zem a místo S_1 jako by nyní zůstalo prázdné. To je další důvod, proč se řád světa rozpadá. V důsledku toho nepřichází jen teror obrů, ale také války a krveprolití. Na vyprázdněnou centrální pozici S_1 se pak snadno dostávají nejrůznější modly a lidé „uctívají demony“ (1Hen 19:1). Prohřešky strážců se ovšem nevrší jeden za druhým, jedná se o dvě složky jednoho přestoupení. Zákaz cizoložství se zrcadlí v zákazu idolatrie – modloslužebnictví je duchovní nevěrou (Lupton, 1996: 176–196). Duchovním smilstvem se tak stává například i výuka zemědělství přijatá z rukou falešných bohů, strážců.

Tento výklad nám pomůže pochopit roli strážců a důvod, proč musel přijít Henoch. Strážci jsou v jistém smyslu nositelé kultury prométheovského typu (Bautch, 2008: 96). Jejich vpád zapůsobil jako dynamický princip, který zpočátku obohatil rigidní řád – jimi předané schopnosti nejsou samy o sobě zavrženíhodné, a morální status strážců je proto do určité míry ambivalentní. Pro přesnější analýzu tohoto aspektu můžeme použít metaforu stigmatu, kterou vypracoval D. A. Aycock (Leach & Aycock, 1983: 120). Strážci sice nebyli v žádné části mýtu doslova stigmatizováni, přesto jednají podle narativních struktur, které jsou takovým figurám vlastní. Stigma vyjadřuje:

1. existenciální paradox, který je způsoben rozporem mezi fyzickou smrtelností a duchovní nesmrtností;
2. „vlastnictví“, kterým si božstvo vyděluje stigmatizovaného z jeho společnosti, a tedy i konvenční morálky;
3. prvek oběti, prostředkování mezi sférou lidstva a sférou Boží;
4. mystický paradox tvoření a destrukce.

Jakým způsobem se tyto vlastnosti objevují u strážců? Budeme postupovat posloupně:

1. U strážců vyvstává rozpor mezi jejich nesmrtnou esencí a dimenzí pozemskou, a tedy smrtelnou, jak již bylo ukázáno. V devatenácté kapitole Henoch spatří propast, která je připravena pro padlé anděly jako čekárna na poslední soud: nesmrtní budou odsouzeni k vyhlazení (1Hen 19:1). Strážci jsou tedy věčné bytosti, na nichž ovšem ulpěla hrozba definitivního zničení.
2. Strážci se vymykají ze společenství andělů, kteří v běžném uspořádání fungují jako poslové Boží, kterým mají lidé naslouchat.⁷ Už nepatří do běžných koncepcí morálky uplatňované na andělské bytosti: jsou to rebelové, jejichž následování přivodí lidem naopak pouze neštěstí.
3. Svým sestupem a smazáním hranic vytyčených Bohem paralyzovali strážci možnost obětovat. Zablokovali nebeskou sféru, k níž by byla oběť směřována (Lang, 1985: 137) a rozpadem řádu znemožnili rozlišovat čisté a nečisté a tím také určit, které zvíře by bylo případně vhodné k oběti.

⁶ „Jsi tvůrce všech věcí, všemu vládneš“ (1Hen 9:5).

⁷ „Vy se máte přimlouvat za lidi, a ne lidé za vás“ (1Hen 15:2).

4. Obscenní a násilná činnost (smilstvo a zapříčinění válek) společnost narušuje, ovšem nejprve se jednalo o její obnovu, protože strážci původně dodali kreativní potenciál řemesel a kulturní činnosti.

Strážci sice přinesli kulturu, ovšem kulturu neschválenou Bohem. Jejich akt byl proto ve svém důsledku antisociální, protože právě cíl jejich vzpoury, Bůh, je garantem společenského řádu. Jejich jednání bylo potřeba napravit, což na scénu přivádí postavu Henocha. Jeho role je do určité míry převrácením role strážců:

1. Také Henoch v sobě nosí existenciální rozpor – smrtelník Henoch sice zemře, ovšem díky svým prorockým zásluhám se stane v budoucnu podstatnou figurou posledního soudu, eschatologickým Synem člověka. Smrtelný Henoch tak v sobě nese příslib věčnosti.⁸
2. Henoch je pověřen, aby zavrhl důvěru k andělům, což by za běžných okolností bylo považováno za neposlušnost vůči Bohu – naopak musí strážce pokárat a zvěstovat jim jejich vyhlazení.
3. Z Henocha se stává prorok, který uzřel Boží řád, jež se musí znovu ustavit – tak bude obnoveno i rozdělení čistého a nečistého, Boží sféra již nebude nahrazena vládou strážců a znovu bude možno vykonávat oběti.
4. Henoch přináší zprávu o destrukci strážců a zároveň o znovuvytvoření řádu a o zemské obnově.

Vyjádřeno stručně, Henoch nastupuje do role strážců jako prostředkovatel mezi pozemskou a nebeskou sférou.⁹ Nyní se tak ovšem děje podle Božího zákona.

4 Jak byl upevněn řád

Kapitoly KS, které se věnují Henochově cestě (1Hen 17–36), využívají různých narativních nástrojů ke zdůraznění tématu řádu: schéma architektonického rozvržení Chrámu, struktury příběhu o stvoření a také již zmíněný princip čistoty. Autor textu dokazuje svůj smysl pro řád a tlumočí svou víru ve smysluplnou strukturu světa.¹⁰ Podívejme se nyní podrobně na jednotlivé vypravěčské postupy.

4.1 Chrám zákona

Ve třinácté kapitole se Henochovi dostává vidění, když usíná na břehu řeky Dan: je v něm vzat do vyšších sfér. Henochův výstup probíhá skrze tři stupně. Nejprve je vyzdvížen oblaky, mlhou, hvězdami, blesky a větry do nebes. Přichází k velkému domu z křišťálu, který je obklopen ohnivým jazykem (1Hen 14:9). Vejde skrze něj dovnitř. Zde se jej zmocní strach, začne se chvět a klaní se. Znovu se mu dostává vidění, v němž spatří ještě mohutnější dům. Tam na něj čeká Hospodin na trůnu.

Sledujeme podobný vypravěčský postup, který Mary Douglas rozeznala v knize Leviticus. Tu redaktori formálně zpracovali podle třístupňového rozdělení tabernáklu/Chrámu. Čtenář tak podniká jakousi virtuální prohlídku svatého prostoru (Douglas, 2000: 218). Odlišně rozsáhlé pasáže knihy Leviticus jsou

⁸ S motivem Syna člověka se pracuje až v Knize podobenství, Henoch je ale už v KS určen jako prorok a reprezentant spravedlivých.

⁹ Henoch je „písařem spravedlnosti“ (1Hen 12:4) a celý text začíná jeho požehnáním všem vyvoleným a spravedlivým (1Hen 1:1).

¹⁰ Tvrzení o tom, že Boží stvoření se nemění, můžeme nalézt například v 1Hen 5:2.

analogické částem Chrámu: předsíni, svatyni a svatyni nejsvětější. Jednotlivé místnosti byly ve skutečnosti odděleny oponami, v textu tuto úlohu splňují kratší narativní vyprávění.

Když Henoch usedá k řece, chce si přečíst prosbu o Boží odpuštění, kterou sepsal na přání strážců. Henoch se tak ocitá v prostoru, který vzhledem k poskvřněnému stavu světa odpovídá předsíni¹¹: místu, které oddělovalo posvátný a profánní prostor. Henoch do něj vstupuje se sepsanou pokornou žádostí. Snad díky tomuto pobožnému záměru je odveden výše, oponou mračna a blesků se dostává do svatyně. V ní jedná, jak je záhodno: zachvátí jej zbožná bázeň a padá na svou tvář. Po tomto zbožném aktu spatří „dům, větší než první“ (1Hen 14:15) – ten reprezentuje kadoš kadošim, svatyni svatých. V jeruzalémském prvním Chrámu by spatřil archu úmluvy, zde se setkává se samotným Hospodinem. Ovšem ontologická podstata Boha je zde totožná s deskami smlouvy: jedná se o střetnutí se zákonem, primárním signifikantem S_1 . Už když Henoch vstupuje do „svatyně“, naznačuje nám autor přítomnost neosobní sféry ryziho zákona, který nemá pozitivní ani negativní obsah, je to samotný zákon, který systematicky odděluje a zároveň zahrnuje všechny kontrasty: „Byl horký jako oheň a zároveň studený jako led – nebylo v něm radosti života“ (1Hen 14:13).

Popis scény se velmi úzce drží tradičního vypořádání Hospodinova majestátu, které lze nalézt v biblické prorocké literatuře: „vysoký trůn“ (1Kr 22:19, Iz 6:1, Ez 1:26, 10:1, Da 7:9), „řeky hořícího ohně“ (Ez 1:4, Da 7:10), „nemohli mu pohlédnout do tváře“ (Iz 6:2, Ez 1:27) a další (VanderKam, 1999: 288). Většina obrátů pochází z knihy Ezechiel, která je s henochovskou tematikou propojena také motivem vynesení proroka do nebes.¹² Vize Božího trůnu funguje v biblickém kontextu jako scénické uspořádání, v němž prorok obdrží důležité pověření. Podobně je tomu i v Henochově případě, jak shrnuje Nickelsburg: „Konečným účelem Henochova výstupu je to, aby jej Bůh pověřil rolí proroka. Jeho přistoupení k Božímu trůnu je předehra pověření a naopak zpráva, jejímž doručením je pověřen, se stává vyvrcholením jeho vize“ (Nickelsburg, 1981: 576–577). Henoch je tedy delegován do role proroka.

4.2 Ohavnosti a norma

Ve zprávě, kterou má Henoch předat strážcům a vlastně celému poskvřněnému lidstvu, Hospodin strážcům hrozí a sumarizuje jejich zradu. Připomeňme, že spočívala mimo jiné v nečistém přestoupení do jiné třídy a získání statutu ohavnosti. Despekt k věcem, které nejsou přesně rozřazeny do tříd, se projevuje i v následujících kapitolách. Andělé vezmou Henocha na cestu univerzem, které zahrnuje jak reálný svět (Rudé moře), tak nadpozemskou sféru (zahradu Eden, šeol). Jedná se ale o jakýsi ideální prostor, v němž vše funguje podle Božího zákona, vše je uspořádáno.

Autor často vyzdvihuje právě uspořádání krajiny, do níž jako by byl vtisknut pevný řád. Andělé odnesou Henocha směrem na západ, k hluboké, temné a hladké

¹¹ V dochovaných aramejských zlomcích je vidění přímo popsáno jako vidění bran chrámu nebeského. Viz Soušek (2013: 91).

¹² Motivy, které jsou podobné těm ze sedmé kapitoly knihy Daniel, nemusí být nutně výpůjčky. S největší pravděpodobností vznikla Kniha Daniel až po 1Henoch, takže zdrojem inspirace byl spíše Henochův příběh, nikoli naopak (VanderKam, 1999: 287).

propasti. V ní čekají duše zemřelých, aby na konci dějin Hospodin zvážil jejich skutky. „Proč jsou od sebe vzájemně odděleni?“ (1Hen 22:8) ptá se Henoch a anděl Refáel mu popíše tři kategorie nebožtíků. Další pečlivý popis nalézáme později: rozdělené pohoří tvořené ze sedmi hor a skvostné kameny, tři směrem k východu, stejně tak tři k jihu. Na tomto místě se klikatí trojice údolí, která „se vzájemně nedotýkala“ (1Hen 24:2).

Často jsou zmiňovány přesně rozpoznatelné druhy rostlin: krásný strom podobný lentišku (1Hen 30:2), skořicovník (1Hen 30:3), stromy tvořící nektar (1Hen 31:1), aloe (1Hen 31:2), stromy s plody podobnými mandlím (1Hen 31:2), nardy (1Hen 32:1), vonné stromy nebo pepřovníky (1Hen 32:1). Podobně i zvířata, na která Henoch narazil, se lišila jedno od druhého, také ptáci se lišili svým vzhledem, krásou a zpěvem (1Hen 33:1). Nakonec mu andělé umožnili sledovat pohyby nebeských těles. U hvězd si Henoch zapíše jejich počet, jména, konjunkce a polohy. Andělé jej zavedou také k zásobárně a výchozímu bodu meteorologických jevů. Ty vycházejí z jednotlivých bran a jejich role jsou přesně určeny. Ze severní brány dují větry způsobující chladna a krupobití, mráz a sníh, rosu a déšť (1Hen 34:2). Z další vane naopak dobrý vítr, který ale po střetnutí se svým vášnivějším druhem vytvoří prudkou vichřici působící na zemi utrpení (1Hen 34:3). Henoch tak nahlédne pod zdánlivou libovůli a vrtkavost divoké přírody. Vše má svůj řád.

4.3 Aktualizace řádu stvoření

Samotná cesta ovšem nevyjadřuje téma řádu pouze svými motivy, ale především samotnou strukturou – obsah i literární forma předávají stejné sdělení. Domnívám se, že do Henochovy návštěvy nejrůznějších částí kosmu se promítla struktura první a druhé kapitoly knihy Genesis. Interpretace příběhu o stvoření má podtrhovat důležitost Henochova poselství.

Vyvstává samozřejmě otázka, proč by se měl Henoch o všem přesvědčovat na vlastní kůži – copak nestačí, že mu o moci řádu pověděl samotný Bůh? Nabízí se souvislost s konkurenční tvořivou silou strážců: Bůh nechce informovat pouze o tom, že jeho zákon je rigidní a neměnný, ale že je také naplněn nekonečnou kreativitou. Proto andělé Henochovi chlubitě předvádí ty nejoslavnější výsledky Božího stvoření.¹³

Jakým způsobem tedy autor vytyčil topografii posvátného a ideálního prostoru, kterým Henoch prochází? Jeho cesta vytváří určitý vzorec. Henoch se nejprve setká s fenomény stvořenými v rámci šestidenní, poté se dostane na místo, které symbolizuje den sedmý. To představuje vyvrcholení jeho putování. Od něj Henoch „sestupuje“ (nikoli prostorově, ale v ontologickém smyslu slova) znovu skrze fenomény šestidenní – tentokrát ale v opačném pořadí. Připomeňme si nejprve pořadí stvoření a motivy, které se během těchto sedmi dnů objevují:

1. nebe a země; tma, vody; světlo, které je odděleno od tmy;
2. obloha;
3. souš a zeleň;

¹³ Nazření významu jednotlivých setkání prostředkují právě andělé, kteří tak Henocha zavedou do tajemství kosmických jevů. Hrají s ním svého druhu slovní hru: přivedou jej k ohromujícímu jevu, kdy je Henoch je zvědavý a naléhá, aby mu poskytli vysvětlení. Andělé se opakovaně nejprve pozastávají nad Henochovou zvědavostí, ale vždy svolí a vše mu ozřejmí. Osnova otázek a odpovědí se opakuje ve stereotypním vzorci. Více k tomuto tématu: Knibb (2009: 23).

4. slunce, měsíc, hvězdy;
5. vodní a okřídlené zvířectvo;
6. suchozemská zvíř; člověk;
7. den odpočinku.

Henoch rovněž začíná u kontrastu nebe a země: je odveden na bouřnou horu, jejíž vrchol se dotýkal nebe (1Hen 17:2), následuje temnota a vodstvo: „Uviděl jsem pohorí zimní tmy a místo, z něhož se vylévají vody všech hlubin“ (1Hen 17:7). Následně spatří zásobárnu všech větrů, které jsou nadány tvůrčí mocí a zastupují tak úlohu Božího Ducha.

Během prvního dne bylo stvořeno také světlo. To je zde zastoupeno sluncem, které mají větry pod kontrolou (1Hen 18:4). Tyto větry přinášejí rovněž oblaka, a Henoch tak může vidět „na okrajích země nebeskou klenbu“ (1Hen 18:5), jejíž stvoření náleží do druhého dne. Třetího dne následovalo vytvoření souše. Henoch se proto ubírá směrem na jih do míst se sedmi horami, které podrobně popisuje a zdůrazňuje tím jejich matérii (1Hen 18:6–8).

V chronologickém pořadí by měl Henoch nyní potkat nebeská tělesa, která byla stvořena čtvrtý den. Opravdu nalezne hvězdy, které jsou ovšem zavrženy v nerozlišeném místě, chaotických prostorách. Anděl Henochovi vše vysvětlí: hvězdy porušily Hospodinovo přikázání a jsou uvězněny. Všimněme si souvislosti s pádem strážců. Ti neoprávněně naučili lidstvo mimo jiné i astrologii – na svůj soud budou tedy čekat na stejném místě jako nebeská tělesa.¹⁴ Podle struktury Genesis by ale mělo přijít setkání se zvířaty. Proč se na jejich místě nacházejí právě odsouzení andělé? Strážci vystoupili z Hospodinova zákona, roztrhaly vazby Symbolična, které dávalo světu význam. Vstup do sféry řeči – a tedy i tohoto významu – daroval Hospodin především lidem, a tím je připodobnil sobě, a naopak oddělil od zvířat. Andělé se prolomením zákona jakoby dostávají na ontologický status zvířecí havěti. V prostorách určených pro duše, které budou souzeny, je vyhrazeno místo i pro duše lidské (1Hen 22).

Je tak dokončena výprava po šesti stupních stvoření, po nichž Henoch vystupuje až k místu, které by mělo reprezentovat den sedmý.¹⁵ Během něho „dokončil Bůh své dílo, které konal; sedmého dne přestal konat veškeré své dílo“ (Gen 2:2). Henoch zde spatří trůn, zatím prázdný, na nějž usedne Hospodin během události posledního soudu (1Hen 25:3). Souvislostem mezi apokalypsou a dnem odpočinku je věnována následující část mého textu.

Trůn je umístěn na jedné z hor, které jsou obklopeny stromovým. V něm zaujme Henocha překrásný strom. Vydává vůni nad všechny vůně, jeho plody připomínají datle palmy a kmen ani květy nikdy neuvadnou (1Hen 24:4). Anděl Míkael ozřejmí Henochovi roli tohoto stromu: „Žádnému smrtelníkovi není dovoleno dotknout se tohoto vonného stromu, a to až do velkého dne soudu, kdy on vykoná trest a způsobí konec všem na věky; tento strom pak obdrží spravedliví a pokorní“ (1Hen 25: 4).

¹⁴ Sekvence s místem pro hříšné hvězdy a strážce se opakuje ve dvou variantách v 1Hen 18:12–19 a 1Hen 21.

¹⁵ Je třeba poznamenat, že celá osnova setkávání je vložena mezi další drobné epizody. Často se v nich pracuje s motivem ohně, který lze propojit s ohnivým jazykem, z něhož je vystaveno místo, v němž přebývá Bůh. Tato ohnivá symbolika jména otce – a tedy také zákona – by mohla odkazovat ke scéně s hořícím keřem, kde Bůh poprvé vstoupil do dějin Izraelitů svou promluvou-představením svého jména.

Nyní se Henoch nachází v polovině své poutě. Začíná sestupovat z pomyslného vrcholu. Fenomény z knihy Genesis nyní navštěvuje v opačném pořadí: krajinu určenou pro duše lidí čekající na poslední soud (1Hen 27:2), zvířata a ptáky (1Hen 33:1), nebeské hvězdy (1Hen 33:3), okraje země (1Hen 34:1), brány nebes (1Hen 34:2), vodstvo v podobě deště, sněhu a mlhy (1Hen 34:2) a větry s ambivalentní tvůrčí silou (1Hen 34:3).

V rámci sestupu se objevují změny oproti výstupu. Místo překrásného stromu, který daruje spravedlivým věčný život, představí anděl Refáel binární opozici tohoto prvku: strom moudrosti v zahradě Eden, který naopak stál u lidské ztráty věčného života (1Hen 32:6). Havěť je ale již řádně zastoupena pečlivě rozdělenými druhy zvířat – po hříšných andělech dlících v chaotických průvrách už není ani stopy. Řád je vnesen i do setkání s hvězdami. Zatímco strážci předali vědomosti o pohybu nebeských těles napříč Boží vůli, Henoch je instruován v rámci Boží „jurisdikce“. Jako by nešlo ani tak o to, co se lidé dozvěděli, ale že to nebylo schváleno Bohem, prvotním signifikantem S_1 .

5 Subjekt očekávající den soudu

Jak ovšem ústřední motivy zákona, řádu a jeho porušení souvisí s motivem apokalypsy? Proč jsou první představy židovské religiozity o konci světa včleněny právě do příběhu o pádu strážců a aktualizaci narušeného řádu? Pochopení nabízí povaha věřícího subjektu, který je zde zastoupen postavou Henocha. Pro zmíněné aspekty příběhu je totiž charakteristický prvek chybění a existenciální mezera je podstatná právě při vzniku věřícího subjektu. Podívejme se na tento aspekt podrobněji.

Jak již bylo naznačeno, v lacanovské teorii jedinec vstupuje do sféry Symbolična, když jej příkaz zákona (Božího či společenského) odděluje od jeho předchozího stavu. V něm jeho touha nebyla kontrolována (ve vývoji člověka jde o stav novorozeněte, u lacanovského pojetí judaismu o stav kmenového polyteismu). Otcovské „Nesmíš!“ staví mezi něj a uspokojení striktní zákaz. Přístup k ukojení je regulován a v jedinci vzniká prázdno, vykotlaná mezera po objektu touhy. Jedinec se cítí neúplný a odcizený své původní podstatě. Právě tímto procesem uvržení do zákona se z něj ale stává skutečný subjekt, člen společenství poslušný jeho pravidlům (například zákaz cizoložství nebo idolatrie). Jedinec je tedy „rozpolceným subjektem $\$$ “ (Žižek, 2009: 204) – je rozdělen mezi své vlastní vědomí a prázdno. Toto prázdno se stává prostorem touhy po naplnění, které ale už nikdy nebude úplné. Kdyby se dostavilo, jedinec by přestal být subjektem, nastal by proces regrese do původního nevědomého stavu, v němž neplatí zákon. Konečné zaplnění bolestné mezery proto musí přijít až v budoucnu během spasení.

Podobně mnoho židovských filosofů interpretuje také stvořitelství mýtus judaismu jako stvoření ex nihilo – bylo zapotřebí určitého prázdna, aby mohlo dojít ke vzniku. Rovněž i v průběhu samotného tvoření můžeme nalézt mezery, sedmý den. Ten poskytuje potencialitu pro vytváření vztahu mezi subjektem a Bohem. Den šabat (Heschel, 1952: 8) je mezera v toku času a zároveň i mezera v jinak neustávajícím tlaku zákona: během něj nastává odpočinek od mocného S_1 , který vlastní monopol na určování významu. Subjektu je tak poskytnut oddech od tíhy

zákona. Šabat nastiňuje stav, který nastane při spasení, kdy zákon již nebude potřeba, protože splnil svou funkci.

Uvolněno bude jak lidstvo, tak samotný dárce tohoto zákona. Jak naznačuje Franz Rosenzweig: „Spasení je jeho (Božím) dnem odpočinku, jeho velký šabat. Spasení spasí Boha tím, že jej uvolní z (moci) jeho zjeveného jména“ (Rosenzweig, 1985: 383). Právě proto spatří Henoch v místech zobrazujících šabat pouze trůn, na nějž usedne Bůh před spasením. Šabat anticipuje spasení (Reinhard & Lupton, 2003: 87), kdy prázdný prostor v čase i uvnitř věřícího subjektu bude naplněn milostí.

Vztah mezi zmíněnými motivy můžeme shrnout následovně. Stvořitel světa, v našem případě primární signifikant S_1 , zjevuje zákon. Stvořitelská autorita zaštiťuje předané zákazy a příkazy – radikální singularita ustavuje pluralitní řetězec významů S_2 . Tím zároveň vytváří věřící, do nichž se zákon traumaticky prolamuje a stávají se z nich rozpolcené subjekty. Ty jsou stále odkládanou plností a neustále očekávají mesiášskou éru. „Každá vteřina času byla branou, skrze níž může přijít mesiáš,“ popisuje tento stav neustálé připravenosti Walter Benjamin (1969: 264). Během spasení bude subjekt, který byl rozpolcen Božím zákonem, opět zacelel Božím zásahem na konci dějin.

Strážci se ovšem zřekli zákona, vymazali bariéru mezi sebou a jejich objektem touhy (v tomto případě se jednalo o lidské ženy). Pokud ovšem takto odmítli zákon, oni samotní přestali existovat jako rozpolcené subjekty – zbavili se principu, který štěpí jedince skrze průnik zákona. Vrátili se do primordiálního stavu, jak jsme ostatně viděli během Henochovy cesty, kdy místo vyhrazené pro zvěř obsadili právě hříšní andělé.

Pokud ovšem předčasně zaplnili mezeru v nitru své existence, konec dějin pro ně nemůže být příslibem naplnění: není nic, co by v nich Bůh mohl zacelit. Poslední soud pro ně tedy značí pouze ztracení. Oproti tomu Henoch a ostatní spravedliví čekají spásu.

6 Závěr

Závěrem lze říci, že interpretací Knihy strážců můžeme nahlédnout její vnitřní logiku a propracovanou strukturu, která leží pod zdánlivě náhodným řazením epizod a výběrem motivů. Snahou pečlivé kompilace textu je podtržení ústředního tématu: nezbytnosti Božího zákona, který světu dodává řád a smysl. Kniha strážců předkládá příběh o narušení světa, které sice zapůsobilo jako dynamický princip přinášející kulturní obohacení, ovšem nebylo v souladu s Božími pravidly a celý projekt strážců se proto zvrhl v násilí a chaos. Na místo prostředkovatele musel přijít Henoch, který je Božím zákonu poslušný.

Henoch se stal prorokem a prožil řád zajištěný zákonem, aby o něm mohl přinést poselství. Autor k tomu používá nejrůznějších narativních postupů, které jsem v textu analyzoval: architektonické rozvržení Chrámu, princip náboženské čistoty a vzorec Božího stvoření, které vtiskává do topografie posvátného prostoru a do samotné struktury vyprávění. Henoch zastupuje ideál spravedlivého služebníka. Právě skrze věřící subjekt judaismu lze porozumět ústředním motivům: Božím zákonu, jeho porušení a apokalypse. Věřící subjekt totiž zákon přijímá, neboť dodává jeho žitému světu smysl a řád. Zároveň ale zákon tímto podřízením subjekt

rozpolcuje, jak bylo ukázáno, a finální zacelení může přijít až na konci dějin. Andělé-strážci ovšem toto rozpolčení odmítli a konec dějin jim přinese jen konec jejich vlastní existence.

Kniha strážců nabízí mýtus, který vstřebává „konfliktní tekutost každodenních sociálních interakcí a pestrost individuálních ambicí“ (Chlup, 2011: 53). Tváří v tvář rozporuplné a nedokonalé realitě staví normativní ideál jako tvořivou a zázračnou krajinu řádu vedoucí k eschatologickému zaplnění bolestných mezer existence. K vyjádření této teze používá imaginativního obsahu i pečlivě zvolené formy.

Seznam použité literatury:

Prameny:

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). (2008).

Praha: Česká biblická společnost.

Soušek, Z. (2013). *Knihy tajemství a moudrosti I.* Praha: Vyšehrad.

Sekundární literatura:

Butch, C. K. (2008). Decoration, Destruction and Debauchery: Reflections on 1 Enoch 8 in Light of 4QEnb. *Dead Sea Discoveries*, 15(1), 79–95.

Ben-Dov, J. & Sanders, S. (2014). *Ancient Jewish Sciences and the History of Knowledge in Second Temple Literature.* New York: New York University Press.

Benjamin, W. (1969). *Illuminations.* New York: Schocken.

Boccaccini, G. (2001). *Roots of Rabbinic Judaism: An Intellectual History, from Ezekiel to Daniel.* Grand Rapids: Eerdmans.

Douglas, M. (2014). *Čistota a nebezpečí. Analýza konceptu znečištění a tabu.*

Praha: Malvern.

Douglas, M. (2000). *Leviticus As Literature.* Oxford: Oxford University Press.

Fahlbusch, E., Lochman, J. M., & Mbiti, J. (2005). *The Encyclopedia of Christianity, Vol 4.* Leiden: Brill.

Fulka, J. (2008). *Psychoanalýza a francouzské myšlení.* Praha: Herrmann a synové.

Hauser, M. (24.7.2012). *Stručný slovník několika lacanovsko-židkovských pojmů.* Nalezeno [29.7.2015] na http://www.sok.bz/index.php?option=com_content&task=view&id=181.

Chlup, R. (2011). Logika symbolů: Funkcionalistický strukturalismus Edmunda Leache. *Religio*, 19(1), 51–83.

Heschel, J. A. (1952). *The Sabbath: Its Meaning for Modern Man.* New York: Farrar, Straus and Young.

Knibb, A. M. (2009). *Essays on the Book of Enoch and Other Early Jewish Texts and Traditions.* Leiden: Brill.

Krauss, S. (1892). The Jews in the Works of the Church Fathers. *The Jewish Quarterly Review*, 5(1), 122–157.

Lang, B. (1985). *Anthropological Approaches to the Old Testament.* Philadelphia: Fortress Press.

Leach, E. & Aycock, D. A. (1983). *Structuralist Interpretations of Biblical Myth.* Cambridge: Cambridge University Press.

Leupin, A. (2004). *Lacan Today: Psychoanalysis, Science, Religion.* New York: Other Press.

Lévi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology.* New York: Basic Books.

Levine, A. J., Allison, C. D., & Crossan, D. J. (2006). *The Historical Jesus in Context.* Princeton: Princeton University Press.

- Lupton, J. (1996). *Afterlives of the Saints: Hagiography, Typology, and Renaissance Literature*. Stanford: Stanford University Press.
- Nickelsburg, W. E. G. (1981). Enoch, Levi, and Peter: Recipients of Revelation in Upper Galilee. *Journal of Biblical Literature*, 100(4), 575–600.
- Pace, D. (1978). Structuralism in History and the Social Science. *American Quarterly*, 30(3), 282–297.
- Pechar, J. (2013). *Lacan a Freud*. Praha: SLON.
- Reinhard, K. & Lupton, J. (2003). The Subject of Religion: Lacan and the Ten Commandments. *Diacritics*, 33(2), 71–97.
- Rosenzweig, F. (1985). *The Star of Redemption*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Scholem, G. (1995). *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York: Schocken.
- Townsend, P. & Vidas, M. (2011). *Revelation, Literature and Community in Late Antiquity (Texts and Studies in Ancient Judaism)*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- VanderKam, C. J. (1999). *From Revelation to Canon: Studies in the Hebrew Bible and Second Temple Literature (Supplements to the Journal for the Study of Judaism)*. Leiden: Brill.
- Žižek, S. (2009). *Sublime object of Ideology*. London – New York: Verso.

Zkratky

- 1Hen 1. kniha Henochova
KS Knihy strážců